

Domači in tuji delež v obrednih obhodih Slovencev

Obredni obhodi so del *letnih (koledarskih) šeg*. Le-te spremljajo človeka od pomladi do zime, označujejo praznične dneve in čase, posredujejo njihov smisel in pomen.

Kakor druge šege, imajo tudi letne šege svojo rast. Nastajajo iz določnih okoliščin, z njimi živijo in z njimi tudi odmirajo. Iz teh okoliščin so se v poldrugem tisočletju oblikovale različne plasti. Šege so torej *večplastna tvorba*, zvest odsev zgodovinskih danosti in razvoja.

Upoštevamo, da so alpski Slovani, poznejši Slovenci, ki so prihajali v svojo novo domovino po različnih tokovih,¹ nosili s seboj *kulturno izročilo*, kakršno koli je že bilo. Gotovo je poznalo vsaj v elementarni obliki tudi obredja za praznične čase v letu. Upoštevamo nadalje, da so naši predniki v novi domovini naleteli na *staroselce*. Mislim, da jih niso kar od kraja pobijali, marveč so z njimi — tudi po sili razmer — navezovali človeške stike.² Ti staroselci, romanizirano ilirsko-keltsko prebivalstvo, so bili večinoma pokristjanjeni, njihova kultura pa je imela korenine še v poganskem izročilu. Bila je tudi le po vrhu romanizirana — ali pa sploh ne. Pod krščansko površino je hranila še mnogo poganskega. Upoštevamo naposled, da so Slovenci od pokristjanjenja dalje ustvarjali *svojo*, zanaprej pač krščansko usmerjeno in pobarvano (*ljudsko*) *kulturo* in da so tako nastajale povsem

¹ Ugotavlja jih Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, I. Ljubljana 1978, 314—315. Našteva jih šest: 1. Dolenjsko-kraški tok, 2. posavskogorenjsko-obsoški tok, 3. koroški tok, 4. obmurski tok, 5. panonski tok, 6. obdovnavski tok. (Tem ugotovitvam nasprotujejo venetologi; ni mi še uspelo, da bi svoja spoznanja o šegah uskladil z venetsko teorijo).

² Gl. Ivan Grafenauer: Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi. B. IV. Divji mož sirar — ujeti divji mož, v: »Slovenski etnograf« 11 (1958) 49—57 in še »Slovenski etnograf« 12 (1959) 150—135. — »Divji mož« je pač staroselec Kelt, ki se je slovenskim prišlekom umaknil na teže dostopne kraje, tudi v planine, kjer je planšaril.

nove letne šege, zlasti ob krščanskih praznikih in prazničnih časih. Pri tem pa poganske dediščine niso zmeraj opuščali.

Tako vidimo naše letne šege razvojno v *treh plasteh*: v *staroselski plásti*, v *slovenski avtohtoni plásti* in v *tretji plásti*, ki je plod poldruga tisočletja nastajanja od pokristjanjenja do današnjega časa, v plásti, v kateri nekatere šege odmirajo, druge pa še zmeraj lahko nastajajo.

Povsem jasno je, da je v zakladnici naših letnih šeg, zbranih iz treh različnih plásti, težko, včasih kar nemogoče *ostro ločiti*, kaj je v njih lastnega, domačega, kaj pa tujega. Raziskavo v tej smeri je gotovo vredno poskusiti. Kaj več kakor poskus tudi moj prispevek ne more biti.

Od letnih šeg se mi v tem pogledu zdijo najbolj poučni *obredni obhodi*. Zato se bom v naslednjem omejil samo nanje.

O obhodih (in sprevodih) sem pisal pred 20 leti.³ Zapisal sem tedaj, da so imeli *obredni obhodi* zmeraj sakralni značaj in ga tudi ohranjajo, kjer še živijo, vsaj v neki meri tudi danes. Obredni obhod (gr. *agermès*) obiskuje v naselju hišo za hišo (ritualna ciklokineza). Ne smemo ga zamenjati s *sprevodom*, ki nima nujno obredne funkcije, hoče pa neko vsebino v čim krajšem času in nazorno posredovati čim večjemu številu ljudi.⁴ (V zadnjem času uporabljam še izraz *pohod*, ki mi pomeni nastop mimo doče ali mimo drveče, navadno hrupne trume ljudi ali mitičnih bitij, npr. »divji lov«.) Obredni obhodi pa *simbolno ponazarjajo neko sakralno vsebino in hkrati posredujejo orendistične moči* (»dinamizem«). Razvojno pogojeno je, da se sčasoma sakralna vsebina razgubi, obhod pa sekularizira in ohranja zgolj iz tradicije.

Ker deli etnologija letne šege sploh na dva glavna cikla, na *zimski* in na *poletni cikel*, se te delitve držim tudi v naslednjem.

I. Zimski cikel

1. *Obredni obhodi* segajo v sivo davnino, najpomembnejši so nastali v zimskem času. Tedaj po splošno razširjeni veri⁵ duhovi rajnikov (prednikov) in (podzemski) demoni narave prihajajo na svet. Človek si je komunikacijo z njimi omogočil z masko. Rajnike in demone si je predstavljaval v *teriomorfni* podobi: zato so najstarejše maske teriomorfne (koza, kozel in druge živali).⁶ Šele pozneje nastopijo *antropomorfni* liki. Domnevati smem, da so bili taki obhodi kot *basic patterns* domači vsem ljudstvom našega kulturnega prostora, torej tudi Ilirom in Keltom na eni in Slovanom na drugi strani. O obrednih obhodih evropskih, pravkar pokristjanjenih evropskih staroselcev, predvsem Keltov, imamo celo zgodovinska pričevanja od 4. stoletja dalje.⁷ Z avtohtonimi obhodi domačinov so se namreč spojili tudi obhodi, ki so jih v province svojega imperija zanesli *Rimljani*. Na prvem mestu so pač *saturnalijske* (od 17. do 24. decembra) in *januarske kalende* (Ka-

³ Niko Kuret: *Obredni obhodi pri Slovencih*, v: »Traditiones« 1 (1972) 93—112.

⁴ Gl. Theo Gantner: *Der Festumzug. Ein volkskundlicher Beitrag zum Festwesen des 19. Jahrhunderts in der Schweiz*. Basel 1970.

⁵ Gl. Funk & Wagnalls *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, I. New York 1949, s. v. ancestorship, 54. — Posebej za skandinavski sever prim. H. F. Heilberg: *Das nordische Weihnachtsfest*, v: »Hessische Blätter für Volkskunde« 5 (1966) 26—40.

⁶ Prim. za slovanski sever Kazimierz Moszyński: *Kultura ludowa Słowian*, II. Kraków 1939, 704 sl.

⁷ O tem gl. zlasti Martin P. Nilsson: *Opuscula selecta*, I. *Studien zur Vorgeschichte des Weihnachtsfestes*. Lund 1951 (= *Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae*) 214—311.

lendae Januariae, ob novem letu). Posebno so se cerkveni pisatelji evropskega Zahoda zgražali nad spretevanjem maske *košute* (lat. *cervula* ali *hinnicula*). Za Cezarija iz Arlesa (470—593) je bila to »*sordidissima turpitudine* — na moč nedostojna ostudnost«, za Sv. Elgija (588—639) pa »*nefanda et ridicula* — brezbožno in nevredno« početje. Kaj je sploh bilo z masko *košute* narobe, danes ne vemo.⁸

Zakaj govorim o »*košuti*«? Zato, ker je *košuta* še danes znana na omejenem, zelo odročnem koščku slovenskega ozemlja med Savo, Sotlo in Savinjo, v njegovi zahodni polovici. Ozemlje je ležalo v jugovzhodnem voglu nekdanjega Norika. Zavoljo svoje zemljepisne oblikovanosti in zavoljo nekdanje — tudi še današnje — odmaknjenosti od prometa je bilo to ozemlje v času preseljevanja ljudstev »*refugium*«, pribežališče, zatočišče staroselcev. O tem pričajo v nedavni preteklosti odkrita *gradišča* (Vranje pri Sevnici, Prapretno pri Planini, Rifnik pri Šentjurju in druga, ki še niso odkopana) pa *toponimi* iz imena »Vlahi« kakor so Slovenci imenovali staroselce: Lahov graben, Lahomno, Lahomnica, Lahomšek, Laško, Laška vas idr. Dejstvo, da srečamo masko »*košute*« danes *samo na tem, ozko omejenem ozemlju*, kamor tokovi preseljevanja ljudstev v glavnem niso zašli, in da ne nastopa *nikjer drugje* na Slovenskem, bi moglo biti dokaz, da je »*košuta*« *pravi survival*.⁹ Takšna, kakršno so srečali in tudi prevzeli Slovenci, najbrž ni imela več nobene spotakljive funkcije, kakor je tudi danes nima. Pač pa se je iz sredozimskih obhodov preselila v pustni čas in je danes pustna maska. Današnja *pustna »košuta«* je bila torej med staroselci ena izmed teriomorfni mask, kakršne so, kakor že rečeno, značilne za prvi čas teh obhodov.

Maska košute bi torej bila v nekem delčku slovenskega ozemlja pravi tujek v njegovi ljudski kulturi, toda tujek, ki zavoljo svoje arhaičnosti zasluzi našo posebno pozornost.

2. Sredozimske maskirane obhode so Slovenci pozabili. V glavnem so jih prekrili drugi obhodi poznejšega nastanka. *Edini njihov ostanek* se je obdržal v dolgo časa svetu odmaknjenem Bohinju, v njegovi Zgornji dolini. Obhodnike imenujejo kratko in malo *š e m e*, tudi otepovce.¹⁰ V Stari Fužini in Studorju (kjer so maskiranje opustili) nastopajo na Štefanovo (26. decembra), v Srednji vasi, Češnjici in Jereki pa na starega leta dan (31. decembra). Pokažejo se o prvem mraku. Šemska družba je tu *vsa antropomorfna* in ne pozna nobene teriomorfne maske, predstavlja pa družino: očeta, mater, otroke, ki se jim pridružijo tudi nekateri drugi liki. Vsi razen matere so napravljeni v kožuhe, nosijo tudi kožuhovinaste maske (tudi z rogovji: srnjakovimi, gamsovimi). Mati je napravljena v starinsko kmečko nošo, obraz ji zakriva platnena krpa z odprtini za oči, nos in usta. V Češnjici je arhaični spremljevalec *harlekin*, ki mu pravijo *pwátož* — obleko ima *sešito iz samih zaplat, pisanih krp*.¹¹ Medtem ko v šemah vidim nadaljevanje nekdanjih sredozimskih obhodov, toda že v njihovi drugi fazi, ko so privzeli antropomorfno preobleko, teriomorfne like pa celo povsem opustili, ostaja Harlekin še ne povsem razčiščen uvoz iz laških dežel.

⁸ K temu še Ludwig Radermacher: Beiträge zur Volkskunde aus dem Gebiete der Antike. Wien 1918 (= Akademie der Wissenschaften, Philos.-histor. Klasse 187/3).

⁹ Gl. Niko Kuret: Košuta — cervula, v: »Arheološki vestnik« 29 (1978) 459—504. — K temu isti: Maske slovenskih pokrajin. Ljubljana 1984, 226 sl.

¹⁰ Helena Ložar-Podlogar: Bohinjske šeme, v: »Traditiones« 1 (1972) 65—92.

¹¹ Gl. Niko Kuret: Harlekin v Bohinju? K šemskemu liku zaplatnika v Zgornji dolini, v: »Slovenski etnograf« 9 (1956) 237—252. — O harlekinu sploh pouči Otto Driesen: Der Ursprung des Harlekin. Ein kulturgeschichtliches Problem. Berlin 1904.

Bohinjske šeme bi mogle biti naše, avtohtone. Doživele so svojo razvojno pot, pritegnile naknadno arhaični fantovski krst in sprejele na koncu še harlekina, pwátoža, medse.

3. Naše pripovedno izročilo je dolgo poznalo zgodbo o »divjem lovu« (»divji jagi«), iz katere so se rodili, kakor že omenjeno, obredni sredozimski obhodi. Divji lov, hrupni pohod rajnikov in demonov v sredozimskih nočeh, je vodil ponavadi ženski demon. Slovensko izročilo govori o *Zlati babi*, danes ji pravimo *Pehtra baba*, z delovnim imenom jo imenujemo *S r e d o z i m k o*.¹² Zdaj vemo, da Sredozimka ni samo evropski, ampak evrazijski lik, saj jo poznajo npr. tudi v Osrednji Aziji. Skleпам, da je izročilo o Sredozimki spremljalo tudi koroški in panonski naselitveni tok Slovencev. Skleпам nadalje, da so jo imenovali *Babo* in temu imenu dodali priimek, ki je danes neznan. Po srečanju z Bavarci so ta priimek nadomestili z germanskim imenom *Percht* (ali *Bercht*). Tako jo danes (na Koroškem in Gorenjskem) imenujejo *Pehtra baba*. Na vzhodnem robu slovenskega ozemlja pa je od juga, s Hrvaškega Primorja, po l. 1000 prihajal močan val češčenja sv. Lucije, ki je godovala po tedanjem koledarju na sam dan zimskega sončnega obrata (13. decembra). Po prizadevanju duhovščine, zlasti redovnikov benediktincev, je (danes neznani) priimek Sredozimke na tem območju nadomestilo ime svetnice, katere češčenje naj bi izrinilo predstavo o poganskem demonu. To se ni zgodilo, pač pa se Sredozimka tod imenuje odtistihmal *Lucija* (z različicami), ne da bi spremenila svojo čud.¹³ V Osrednji Sloveniji je do obalnega pasu Sredozimka znana pod imenom *Torka* (z različicami). Slovenci so tako svoje izročilo o Sredozimki obdržali, utrpeli so samo njeno prvotno ime, ki se je umaknilo na eni strani nemškemu vplivu, na drugi pa prizadevanju Cerkve.

S Pehtro babo, Lucijo in Torko smo ohranili Slovenci nekaj svojega starodavnega izročila.

4. Sredozimski obhodi iz poganskega izročila so se na Slovenskem — pač po prizadevanju Cerkve — najbrž zgodaj umaknili *božičnemu* (in novoletnemu) *k o l e d o v a n j u*. Saj je npr. na Češkem že v začetku 11. stoletja nadškof Kozma iz Prage (*Cosmas Pragensis*) namesto (poganskih) obhodov odredil božične obiske duhovnikov, ki so hodili po domovih, jih blagoslavljali in v njih molili.¹⁴ Vendar so hrupni obhodi iz poganskega izročila trajali na Češkem do konca 18. stoletja.¹⁵ Ohranili so se skoraj v naše dni sporadično v Ziljski dolini, v spodnjem Rožu, Podjuni in Slovenskem Porabju, kjer v predbožičnem času razsajajo po vaseh grozljivo napravljeni obhodniki. V Ziljski dolini in v Porabju jim je sv. Miklavž posodil ime (*mkwávži, miklóši* — gl. spodaj odst. 5). Sicer pa je bilo pri nas že zgodaj razširjeno *božično koledovanje*. Primož Trubar piše 1575, da »... koledniki ob božiči pojo...«. ¹⁶ Božično koledovanje se je torej pri nas začelo vsekakor pred zadnjo četrtino 16. stoletja. Kdaj in kako, ne vemo. Vemo pa, da so bili božični obiski duhovnikov v navadi tudi pri nas. Predvidevajo jih obredniki,

¹² Gl. Leopold Kretzenbacher: Germanische Mythen in der epischen Volksdichtung der Slovenen. Ein Beitrag zu einer Kulturgeschichte im deutschen Grenzraum. Graz 1941 (Der Berchten-Mythos, 84—94). — V zadnjem času: Richard Wolfram: Percht und Perchtengestalten. (Oesterr. Volkskundeatlas, 6. Lieferung, 2. Teil, Bl. 112—114.) Wien 1979.

¹³ Gl. Leopold Kretzenbacher: Santa Lucia und die Lutzelfrau. Volksglaube und Hochreligion im Spannungsfeld Mittel- und Südosteuropa. München 1959 (= Südosteuropäische Arbeiten 53).

¹⁴ Navaja Emil Schneeweis: Weihnachtsbräuche der Serbokroaten. Wien 1925, 150.

¹⁵ Gl. Štefan Krčméry: O slovenskem chodení s betlehemom, v: Sborník Matice Slovenske 11—12 (Bratislava 1933—34) 85 sl.

¹⁶ Catechismus s dveima islagama. V Tubingi 1575, 218.

tako ljubljanski Kuenburgov iz 1706. Po pričevanju nekega ljubljanskega plemiča iz začetka 17. stoletja je na sveti večer in pred novim letom *duhovnik* (Weihpfafe) *hodil po hišah blagoslavljal in molit*.¹⁷ Razsvetljenstvo je to navado očitno odpravilo, Gruberjev obrednik 1808 obreda nima več.

Kaže, da so bili arhaični sredozimski obhodi v glavnem zgodaj pozabljeni. Neznano kdaj nastalo božično koledovanje so poživili jezuitje (v Ljubljani od 1597).¹⁸ V skladu s svojim rekatolizacijskim programom so že 1599 priredili »božičnico« v svoji ljubljanski cerkvi. Verjetno so jim sledili soprobratje tudi v Celovcu (od 1603), Gorici (od 1615) in Trstu (od 1619). Dijaki so, kakor berem v jezuitski latinski Kroniki, v cerkvi »Dete Jezusa proslavili z latinskimi, slovenskimi in nemškimi pesmimi in verzi.« Podobna poročila se nadaljujejo v 17. in 18. stoletju. Jezuitskemu zgledu so sledili *benediktinci* (na slovenskem etničnem ozemlju pri St. Pavlu v Labotski dolini, na Osojah in v Podkloštru na Koroškem). Kaj kmalu je mogla med jezuiti vznikniti misel, da bi »božičnice« *ponesli iz njihove redovne cerkve* ne samo v podeželske župnijske cerkve, ampak tudi na domove vernikov, kamor so sicer prihajali koledniki z nam neznanimi kolednicami. (Samo besedilo kolednice, katere začetek navaja Primož Trubar, je bilo 250 let pozneje zapisano v Žabnicah v Kanalski dolini, znana pa je bila menda po vseh slovenskih pokrajinah.)¹⁹

Jezuitske božičnice so potekale navadno v »dialogih« s petjem. Dialogi so bili značilna jezuitska kratka dramska zvrst.²⁰ Kadar so bili slovenski, so bili pač delo slovenskih patrov, ki pa so ostali anonimni. Jezuitske cerkvene božičnice so našle pot na deželo po duhovnikih, ki so se šolali pri jezuitih, zlasti pa po jezuitskih dijakih, ki so radi nastopali v igrah.²¹ Verjetno so začeli zahajati v božičnem času v ljubljansko okolico, pozneje tudi dalje. Prevezemali so vlogo dotedanjih kolednikov in uporabljali besedila, ki so se jih naučili med šolanjem, ko so nastopali pri božičnicah. Ta besedila so bila sprva najbrž še zelo okorna,²² so pa primeri prvih slovenskih koled.²³ Sčasoma so jih ustvarjali tudi nadarjeni, pri jezuitih šolani podeželski duhovniki, glavni delež pa so prispevali pozneje podeželski učitelji. Vsi so ostali anonimni. Tudi izvirni niso bili vselej. Zgledovali so se po vzorcih na nemških *letakih*, ki so se širili po deželi od 17. do 19. stoletja (npr. iz Linza), in jih presajali k nam. Med besedili, ki so se nam ohranila, je gotovo tudi nekaj izvirnega blaga. Zapisovalci so nam jih zapustili v pesemski obliki, takšne je potem objavil K. Štrekelj.²⁴ Nekaterim sem poskusil vrniti dramsko obliko.²⁵

¹⁷ Anton Kaspret: Aus dem Tagebuche eines krainischen Edelmannes (1606—1608), v: »Mittelungen des Musealvereins für Krain« 8 (1895) 58.

¹⁸ Gl. Niko Kuret: Slovenska koledniška dramatika. Ljubljana 1986, 169 sl.

¹⁹ K. Štrekelj, SNP III (Ljubljana 1904—1907) št. 4730.

²⁰ Gl. Kuret (kakor op. 18). — V jezuitskih kronikah se uporabljajo še drugi izrazi: dialogismus, recitatio encomica, symbolum scenicum, actiuncula devota idr.

²¹ Gl. Niko Kuret: Ljubljanska igra o paradizu in njen evropski okvir, v: Razprave SAZU II/4. Ljubljana 1958, in isti: Igra »Hiems et Aestas« jezuitskih dijakov l. 1651 v Ljubljani, v: »Traditiones« 18 (1989) 107—112.

²² Gl. Lino Legiša: Liber Cantionum Carniolicarum. Kalobski rokopis. SAZU II/25/5. Ljubljana 1973, kot primere navajam: Cantio de Nativitate Christi 20—21, De Nativitate Domini Nostri Jesu Christi 24—25, isti naslov 141—142, De Festo Sanctorum Trium Regum 43—47 idr.

²³ Uvedel sem razlikovanje med *koledo* in *kolednico*. Prva je krajši prizor v nasprotju z *igro*, ki je večja, celota, *kolednica* pa je samo pesem obhodnikov kolednikov. Gl. Niko Kuret: Trikralske igre in koledne na Slovenskem, v: »Slovenski etnograf« 3—4 (1951) 248, op. 15.

²⁴ Štrekelj, SNP III, št. 4743—4923.

²⁵ Gl. Kuret (kakor op. 18) 23 sl.

Koledovanje je dalo Slovencem pobudo za posebno književno ustvarjalnost, ki ni bila vselej izvirna in se je le včasih vzdignila nad raven primitivnosti. Toda med našimi božičnimi kolednicami in koledami so tudi biseri ljudske poezije.

5. Podobno smemo reči o trikraljevskem koledovanju. Nastalo je brez zveze z izročilom sredozimskih obhodov in ni na njem nič arhaičnega. Pojavilo se je šele sredi 16. stoletja. Učitelji in učenci mestnih in cerkvenih (stolničnih) šol so namreč za svoje vzdrževanje začeli pobirati darove pri premožnejših meščanih in veljakih. Ker se je to dogajalo okoli novega leta in praznika sv. treh kraljev (6. januarja), so se začeli pripravljati v tri kralje. Tako se je rodilo trikraljevsko koledovanje. Neverjetno hitro je pognalo korenine in se širilo. Na slovenskem etničnem ozemlju je izpričano prvič 1641 in sicer v Št. Ilju pri Rožeku na Koroškem. Da pa je bilo znano že v začetku 17. stoletja, dokazuje znana kolednica (neznane avtorja) iz okolice Devina pri Trstu (»Ta svetla zvezda, ta je vzešla«). Zapisal in v tisku jo je objavil fra Gregorio Alasia da Sommaripa 1607.²⁶ Znaprej je nastajala vrsta ljudskih trikraljevskih kolednic (in koled) po vseh slovenskih pokrajinah.

Tako sta pobuda in zgled iz soseščine tudi pri nas našla ustvarjalce trikraljevskih kolednic in rodila šego trikraljevskega koledovanja, ki je bilo svojčas razširjeno po vsem slovenskem ozemlju in še danes ni zamrlo.

6. K sredozimskim obrednim obhodom moramo šteti tudi obhode sv. Miklavža.²⁷ Češčenje maloazijskega svetnika se je po prenosu njegovih relikvij v Bari 1087 razširilo po vsej Evropi, močne korenine je pognalo v 12. stoletju zlasti v Normandiji. Obhodi sv. Nikolaja so izšli iz srednjeveških samostanskih šol. Svetnik-dobrotnik je bil delilec darov pridnim šolarjem, imel pa je tudi šibo za lenuhe. Za kaznovanje le-teh se mu je pridružil peklenšček iz ostankov »divjega lova«. »Interpretatio christiana« je namreč iz demonov »divjega lova« naredila »hudiče« po krščanski doktrini. Obhodi sv. Miklavža, kakor mu pravimo pri nas, z bolj ali manj številnim spremestvom maskiranih peklenščkov (pri nas »parkeljnov«), so se razširili po severovzhodni Franciji, po vsej Belgiji, po Holandskem, Kataloniji, po območju Jure v Švici, po Zahodni Nemčiji in po vsej Srednji Evropi. K nam je šega prihajala postopno, najprej v alpski svet, nato v Osrednjo Slovenijo, nazadnje na panonsko območje. Na Primorskem je redka, v Beli Krajini je sploh ni. Prvo tiskano poročilo o miklavževanju na Slovenskem je iz 1839. Zašlo je najprej v mesta, nato se je razširilo na kmete. Ustvarilo si je trdno izročilo. Občutimo ga kot »domačo« šego. Ostanki hrupnih sredozimskih obhodov, ki so jih hranile nekatere slovenske pokrajine (gl. zgoraj odst. 4), so privzeli celo Miklavževo ime.

7. V pradavno vero o rajnikih je posegla Cerkev. Vere v njihovo vračanje sicer ni mogla zatreti, pač pa so po krščanski doktrini postali »(verne) duše v vicah«, ki potrebujejo molitev živih. Nekdanji obhodi »rajnikov« so se vsebinsko obrnili: obhodniki niso več »rajniki«, ampak navadni ljudje, ki naj bi za rajnike v vicah molili. Zato od domačih prejmejo plačilo v obliki posebnega peciva, ki ima po pokrajinah različna imena: préšice, vátičiči, mížnjeki, kržéji idr.²⁸ Žrtve rajnikom so bile znane že poprej, krščanstvo jim je dalo nov smisel.

Z obhodi za zbiranje »dušnega peciva« smo se pridružili sosedom, oboji pa smo sledili intencijam Cerkve.

²⁶ Štrekelj, SNP III, št. 4945.

²⁷ Gl. Niko Kuret: Praznično leto Slovencev, II. Ljubljana 1988, 220 sl.

²⁸ Prav tam, 96 sl.

8. Ob določenih dnevih v sredozimskem času se oglašajo po kmečkih domovih na Štajerskem, v Prekmurju, v Porabju, tudi na Notranjskem, v Beli Krajini in Istri fantiči, ki želijo domačim zdravja in sreče, predvsem pa uspeha pri živini. Navadno monotono zdrdrajo svoja voščila, včasih tudi klečé. Imenujejo jih različno, v glavnem z izpeljankami iz glagola »laziti«. Tako na Štajerskem lazniki (»lazit hoditi«), polaziči, polažarji, polaženki; v Prekmurju polažarji, polaziči, balažiči (»po balažičevo hoditi«, »v lazičevo iti«). Obhod sam imenujejo »kokodakanje«, na Notranjskem pa »spodlazvanje«. Gre za starodaven obhod, ki se je v krščanski dobi časovno razpršil na različne dneve sredozimskega časa: na god sv. Andreja (30. novembra), sv. Barbare (4. decembra), sv. Štefana (26. decembra) in na novo leto. Tudi ti obiskovalci — včasih je eden sam — so ostanki nekdanjih sredozimskih obhodov,²⁹ pozna jih tudi sosednja Vzhodna Hrvaška.

Polazarji so del stare dediščine, ki jo je nosil s seboj najbrž panonski naselitveni tok.

9. Obhodi tepežkarjev³⁰ (na god nedolžnih otrok, 28. decembra, »pámetiva«) tudi sodi v sklop sredozimskih obhodov. Otroci (in fantje) hodijo s šibami (ali korobači, spletenimi iz vrbovih šib) in »tepežkajo« — otroci odrasle sploh, fantje pa dekleta (in fante). Pri tem govorijo kratke reke, ki na splošno izražajo željo za *zdravje in dobro počutje*. Šegi je pač botrovala stara vera v magično vlogo šibe, katere *življenjska moč* naj bi z udarcem prešla na udarjenega. Še več. V Prekmurju pravijo šegi »rodivanje«, fantje namreč »rodivajo« dekleta z besedami: »Rodi, rodi, dekle, k moži!«, fante pa z besedami: »K ženi, k ženi!« Šega kaže s tem očitno svojo *plodnostno namer*. Razširjena je po Srednji Evropi in je torej naša skupna indoevropska dediščina. Dodatni vpliv srednjeveških samostanskih šol, kejr je bila šiba važno vzgojno sredstvo, je vprašljiv. Ob šegi so nastajali reki, različni po različnih pokrajinah. *Bila je torej pobuda za svojevrstno ustvarjalnost.*

10. V drugi polovici 19. stoletja nam poročajo o »novem« obhodu, nastalem iz ljudske pobožnosti, ko pred božičem »M a r i j o n o s i j o«. ³¹ Obhod je seveda brez vsakršne zveze z arhaičnimi sredozimskimi obhodi, čeprav poteka v istem času kakor oni, devet dni pred božičem zapored. Pobožni obhod naj bi spominjal na *prihod sv. Jožefa in Marije v Betlehem*, kjer ju nihče ni hotel vzeti pod streho, in se ga udeležujejo zvečine dekleta in žene. Marijin kip nosijo zvečer po vasi, vsak večer v drugo od določenih devetih hiš, v vsaki ostane do naslednjega večera. Včasih se odvije pred zaprtimi hišnimi vrati *pét prizor* med »gospodarjem« in »sv. Jožefom«, ki prosi za prenočišče. Nazadnje jih spustijo v hišo, kjer postavijo Marijin kip na pripravljeni oltar in opravijo kratko pobožnost.

Obhod so uvedli *španski frančiškani v Andaluziji* okoli 1500.³² Močno se je razširil po Latinski Ameriki, sprejeli so ga pa tudi po Evropi. Kmalu je bil znan npr. na Bavarskem. Morda ga je zanesel protireformacijski val tudi k nam, pa je bil pozneje odpravljen. Podatkov ni. Na Slovenskem se je (spet?) pojavil v drugi polovici 19. stoletja. Za njegovo razširjanje se je posebno zavzemal učitelj Jožef L e v i č n i k (1826—1909) iz Zeleznikov. Pobudo zanj je našel na Tirolskem. Prevedel ali priredil je besedila, ki se še danes govorijo ali molijo pri obhodu. Šega se je bila razširila po Koroškem,

²⁹ Prav tam, 129—130, 217—218, 249—250, 394—396, 441—442.

³⁰ Prav tam, 403—419.

³¹ Prav tam, 305—310.

³² Za podatek sem hvaležen akademiku Torquatu Luca de T e n a (Madrid); na voljo mi je tudi njegov članek »Posadas y Pastorelas« v: »ABC« (Madrid, 26. 12. 1988) 66.

Gorenjskem in Dolenjskem, zašla je tudi v Beneško Slovenijo. V zadnjih letih se spet oživlja.

Pobožnost je primer, kako v vrhnjem sloju spočeta šega tudi danes lahko ponikne med ljudstvo.

II. Poletni cikel

1. Uvod v toplejši letni čas so pustni obhodi. V sebi nosijo sicer razkrojeno, dasi neznanu izročilo pomladanskih vegetacijskih obredij, k temu pa še dobršni del ostankov rimskih januarskih kalend (Kalendae Januariae), pa še saturnalij in brumalij. Svoj današnji značaj je dobilo zlasti urbano puštolovanje od renesančnega karnevala.

Vse to se prepleta v slovenskem puštolovanju, izstopa pa slovenski avtohtoni delež. Izročilo panonskega naselitvenega toka je prineslo mitični lik pustnega Koranta/Kurenta.³³ Po Ivanu Grafenauerju naj bi bil »lunarni numen matriarhalnih družbenih struktur«, za Franceta Bezlaja je »maskirana personifikacija nekega totemskega demona«. Po mojem je Korant izrazit *vegetacijski demon*, kar se lepo ujema z Grafenauerjevo oznako. Maskirani vegetacijski demoni nastopajo v začetku pomladi in naj bi s svojimi magičnimi močmi vplivali na rast in pridelek. Zato nastopajo Koranti zmeraj v skupin. Z oglušujočim rožljanjem zvoncev odganjajo sovradne demone, s topotom svojega poskakovanja vzbujajo speče naravne moči. Njihov tipični nastop se ujema z nastopi podobnih vegetacijskih demonov drugih narodov. Zato so Koranti slovenska različica maskiranih demonov, kot jih pozna vsa Evropa.

2. Druga naša posebnost v poletnem ciklu obhodov je slovensko jurjevanje. Obhod v zelenje ovitega dečka (ali deklice) v začetku pomladi (na Jurjevo — po starem 24., po novem 23. aprila) je sporadično znan tudi drugod po Evropi pod različnimi imeni, v Nemčiji jih je dolga vrsta (kot *Laubmännchen*, *Pfingstlümmler* itd.), v Franciji kot *le Père May*, v Švici kot *le Feuillu*, v Angliji kot *Jack in the Green*, med apeninskimi Hrvati (Molise) kot *Pagliara maj maj*. Podatke je zbiral že Wilhelm Mannhardt,³⁵ za njim jih je povzel James George Frazer.³⁶ O nekakšnem jurjevskem obhodu v Ukrajini in o slavju na čast Jarilu je poročal Aleksander Nikolajevič Afanasjev.³⁷

Kaže, da so izročilo o jurjevanju nosili s seboj koroški, panonski in dolensko-kraški naselitveni tok Slovencev. To izročilo je bilo podobno splošno evropskemu izročilu, ki pozna *obhodni tip* jurjevanja. Koroško in dolensko (belokranjsko) okolje pa je samostojno razvilo ob obhodnem tipu še *mimični tip* jurjevanja. Oba sta si popolnoma različna, Bela Krajina je poznala svoj prizor, na Koroškem se je ohranil do današnjega dne prizor povsem drugačnega tipa. K Hrvatom je zašlo jurjevanje po posredovanju Slovenije in se razširilo po obmejnih območjih.³⁸ Jurjevanja kot obhod Srednja Evropa ne pozna, neznanu je Slovakom, Čehom in Poljakom.

³³ Gl. Kuret, Maske slovenskih pokrajin (kakor op. 9) 190—220.

³⁴ Kuret, Praznično leto Slovencev I, 255—269.

³⁵ Wilhelm Mannhardt: Wald- und Feldkulte, I. Berlin 1904, 312 sl.

³⁶ James George Frazer: Der goldene Zweig. Das Geheimnis von Glauben und Sitten der Völker. (Abgekürzte Ausgabe.) Leipzig 1928, 182 sl.

³⁷ Aleksander Nikolajevič Afanasjev: Poetičeskija vozrženja Slavjan na prirodu, I. Moskva 1869, 38.

³⁸ Višnja Huzjak: Zeleni Juraj. Zagreb 1957 (= Publikacije Etnološkog seminara Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2) 41.

Evropsko izročilo o boju Zime s Poletjem³⁹ vzbuja slutnjo, da utegnejo biti obhodi v zelenje ovitega pomladina ostanek, sklepni del igre, ki je poznarjala boj Zime s Pomladjo in zmago Pomladi. To bi mogla potrditi oba mimična prizora iz Bele Krajine in Koroškega, ob katerih bi bil Jurjev obhod samo sklepna apoteoza zmagovite Pomladi. Moja raziskava o tem še teče.

Slovensko jurjevanje je povsem samostojno oblikovana šega in zato najpomembnejša letna šega Slovencev.

3. Praznovanje godu sv. Florijana (4. maj)⁴⁰ je posebnost severne polovice slovenskega ozemlja na območju koroškega in panonskega naselitvenega toka Slovencev. Današnji florjanovski obhodi temeljijo na neznanem starem obredju v zvezi z ognjem na domačem ognjišču, pri katerem imajo aktivno vlogo vaški mladeniči. Fantje — navadno so štirje — namreč hodijo v zgodnjih jutranjih urah po vaških hišah, katerih vhodna vrata so ostala odprta. S pripravljenim blagoslovljenim lesom (iz cvetnega snopa) zakurijo ogenj v peči ali na ognjišču. Za to jim je gospodinja že zvečer pripravila plačilo — nekaj jajc. Po opravljenem obrednem obhodu po vasi si fantje pripravijo prigrizek (cvrtje, »čvrč«, iz nabranih jajc).

Šega ima svoje različice, znana je (bila) na Slovenskem Koroškem, v Podjuni in tudi severno od Drave, segla je na Štajersko, v Prlekijo in v Halozе. Šega drugod in tudi onkraj meje ni znana, izhaja pa zelo verjetno iz časov pred krščanstvom. V baroku se je ustalila na prazniku sv. Florijana, ko se ji je pridružil še koledniški obhod v čast sv. Florijana. Pobuda je skoraj gotovo izšla od doblaveških jezuitov, kjer so nastale tudi prve kolednice.⁴¹ Obhodi so se tako udomačili najprej v zgornji Podjuni,⁴² po posredovanju lavantinske duhovščine pa so se razširili tudi po Štajerskem. Drugod po slovenskem ozemlju so ostali neznani. Kolednicam iz Podjune so sledili povsem novi obrazci s Kozjaka, iz Slovenskih goric in ptujske okolice.

Florjanovski obhodi kažejo očitno dvojnost: arhaičnemu obredju ob ognjišču se je pridružila vrhnjeplastna (jezuitska) pobuda (koledovanje v čast svetniku).

4. Pregleda letnih obrednih obhodov ne bi mogel lepše skleniti kakor z obhodi kresnic (ali ladaric).⁴³ Te svečenice vegetacije, starodavna slovenska dediščina, niso samo najlepši, ampak tudi najskrivnostnejši pojav v našem ljudskem življenju. Poznala jih je vsa slovenska zemlja, njihovo izročilo so očitno nosili s seboj vsi naselitveni tokovi Slovencev. Njihova služba je bilo varstvo polj in vinogradov, s svojimi obhodi v večernem in nočnem času so prosile za varstvo pred ujmani in za bogat pridelek. Njihova služba je trajala na Štajerskem od Jurjevega do kresa. Iz Bele Krajine imamo poročila, kako so hodile v polmraku in temi v beli domači noši, z delno zakritim obrazom, ob neprekinjenem monotonem petju kakor prikazni med njivami in po vinogradih. Globoko so prevzele Stanka V r a z a, ki je zapisal, da ni »ničesar [...] še čul, kar bi me [...] tako divno navdušilo in z nekako sveto čarobnostjo zavzelo [...]« Manjkalo mu je še pravih besed — recimo danes, da je bilo presunljivo kakor malokatero drugo doživetje v našem ljudskem življenju. Pravih kresnic že pol stoletja ni več.

Z njimi je zamrl pristen, dragocen kos naše kulturne dediščine.

*

³⁹ Gl. Wilhelm Grimm: Deutsche Mythologie, II. Basel 1953, 627 sl.

⁴⁰ Gl. Kuret: Praznično leto Slovencev I, 289—297.

⁴¹ Prim. France Czigán: »Florjana pojo« in še nekaj podobnega drobirja iz Kamna v Podjuni, v: »Letno poročilo Državne gimnazije za Slovence v Celovcu« 10 (1966—67). Celovec 1967, 116—134.

⁴² Gl. Pavle Zablatnik: Čar letnih časov v ljudskih šegah. Stare vere in navade na Koroškem. Celovec 1984, 142—143.

⁴³ Gl. Kuret: Praznično leto Slovencev I, 397 sl.

Kratek pregled naših obrednih obhodov je skušal pokazati, kolikor je danes mogoče, kaj je v njih našega, kaj tujega. Pri obravnavanju teh vprašanj, žal, ne velja lepo pravilo zgodovinarjev: »*Quod non est in actis, non est in mundo*«, po domače: »Kar ni zapisano, tega ni.« Ko namreč količkaj sežeš v davno preteklost, se v njej lahko izgubiš, ker ti zmanjka trdnih oporišč. Vrhu tega ostaja v dognanjih, kolikor so bila doslej mogoča, še velike vrzeli, mnogih vprašanj pa sploh še nismo načeli. Zato ostane marsikaj posplošno ali nedorečeno in je marsikatera ocena lahko zgrešena. Vse skupaj pa naj bi bila *pobuda in izziv mlajšim raziskovalcem*, da se lotijo tudi takih vprašanj.

Navzlic vsemu temu na kratko povzemam:

Mislím, da je »košuta« nesporno keltski survival. Predkrščanske obhode v sredozemskem času, splošno indoevropsko dediščino, so večinoma prekrili božični (in novoletni) obhodi s povsem novo, krščansko vsebino, ki jim pravimo koledovanja. Slovenski ustvarjalni delež (kolednice) je pri tem očitén. Prvotna oblika sredozemskih obhodov v teriomorfni maskah se je pri nas ohranila le sporadično, njihova druga faza v antropomorfni maskah živi le še v enem samem primeru, v bohíjskih šemah (ali otepovcih). V Pehtri babi vidim prav toliko slovensko kakor evrazijsko dediščino. V našem alpskem svetu je svoj pravi slovensko/slovanski priimek zamenjala z izposojenim germanskim. Poganske obhode v spomin duš rajnih prednikov smo — s svojo soseščino vred — pokristjanili in jih spremenili v žrtvene obhode za pokoj »vernih duš v vicah«. Očitno predkrščanski polazarji so dobili slovensko lice, enako stara magična funkcija tepežnikov. — Krščanski kulturni krog nam je posredoval Miklavževe obhode, ki smo jih povsem asimilirali, prav tako trikaljevske kolednike in v zadnjem času obhode, ko »Marijo nosijo«. — Staro slovensko dediščino vidim ohranjeno v panonskem Korantu kot maski vegetacijskega demona, v posebnih oblikah jurjevanja, v florjanovskih obhodih (s poznejšim krščansko pogojenim koledovanjem) in v obhodih Kresnic (ali Ladaric).

Sklenem: svojo staro kulturno dediščino smo tudi ob srečanju z novimi strukturami (krščanstvom) v veliki meri ohranili, jo po potrebi samostojno in samoustrvarjalno prilagodili novim razmeram, vseskozi pa potrjevali svojo narodno identiteto. V tem vidim sporočilo naših obrednih obhodov.

Zusammenfassung

EIGENER UND FREMDER ANTEIL IM UMGANGSBRAUCHTUM DER SLOWENEN

Verf. versucht, den eigenen slowenischen und den fremden Anteil im Umgangsbrauch des Jahreslaufes aufzuzeigen. Zunächst erinnert er, dass die Besiedlung durch Slowenen in mehreren Zügen und aus verschiedenen Richtungen erfolgte. Jeder Zug trug seine eigenen Ueberlieferungen mit, wobei auch Unterschiede nicht auszuschliessen sind. Die Slowenen trafen in ihrer neuen Heimat Altsiedler aus der romanisierten illyrisch-keltischen Bevölkerung an, die schon das Christentum angenommen hatte. Verf. sieht die slowenische Volkskultur in drei Schichten aufgebaut; in der vorgefundenen altsiedlerischen, in der mitgebrachten autochtonen slowenischen Mutterschicht und in der neuen, seit der Christianisierung entwickelten Kulturschicht. Die verschiedenen Elemente der drei Schichten sind jedoch so miteinander verwebt, dass eine scharfe Trennung nicht immer möglich ist.

I. *Der Winter-Zyklus.* — 1. Aus der altsiedlerischen Schicht ist die Maske der *Hirschkuh* (slow. *košuta*, lat. *cervula* bzw. *hinnicula*) übernommen worden. Sie trat noch in der Spät-Antike in den Januar-Kalenden auf und wurde von Kirchenvätern und Synoden streng verurteilt. Heute erscheint sie als equide Faschingsmaske, ist aber bezeichnenderweise nur in einem begrenzten, ausgesprochenen Rückzugsgebiet der Untersteiermark, sonst aber in keiner anderen slowenischen Landschaft beheimatet. — 2. Die vorchristlichen mittwinterlichen Lärmumzüge sind bei den Slowenen nur sporadisch erhalten geblieben, als einzige Wintermasken leben die durchwegs anthropomorphen »šeme« im lange Zeit abseits gelegenen Bohinjer Tal noch in der Gegend. Sie stellen in Fellmaskierung eine Familie dar (Vater, Mutter, erwachsene Söhne und Töchter). — 3. Die an die oben erwähnten Lärmumzüge anknüpfende »Wilde Jagd« war in der slowenischen mythischen Ueberlieferung wohlbekannt. Sie ist zwar in Vergessenheit geraten, wohl aber ist ihre Anführerin, die Mittwinterfrau, im slowenischen Raum noch heute als mimische Umzugsgestalt bekannt. Sie tritt als *Pehtra baba* (Pehtra, Perta, Pirta...) im Alpengebiet teils als »dunkle« (Fellmaskierung oder zerlumpte Kleidung) teils als »helle« (weisse Kleidung) Gestalt, in slowenischen Osten als *Luzia*, in der Ueberlieferung Mittelsloweniens als *Torka* auf. Verf. folgt dem Namen *Baba* bis nach Mittelasien und folgert daraus, dass die Mittwinterfrau auch bei den Slowenen nur als ein Teil der eurasischen Ueberlieferung aufzufassen sei. — 4. Uebrigens ist die früheste Schicht fast aller mittwinterlicher Umgänge meistens sehr früh von Weihnachts- (und Neujahrs-) Heischegängern (*koledniki*) überlagert worden (erste gedruckte Erwähnung 1575). Die nächste Schicht entstand im Laufe der Gegenreformation auf Bestreben der Jesuiten (in Ljubljana seit 1597). Nach Jesuitenmuster (kirchliche Weihnachtfeiern) schufen die bei den Jesuiten geschulte Priesterschaft, die Jesuitenschüler und später die auf dem Lande wirkenden Schullehrer kleine Weihnachtspiele, die von Umgängern als Stubenspiele aufgeführt wurden und dadurch teilweise die bisherigen Heischegänger und ihre Umgangslieder (*kolednice*) ersetzten. Der ober-schichtlichen Anregung folgte somit eine reiche eigene schöpferische Tätigkeit. — 5. Dasselbe gilt für die *Sternsinger*. Der erste Umgang auf slowenischem ethnischen Gebiet ist 1641 bezeugt, das erste Sternsingerlied schon 1606 gedruckt. — 6. Die von Westeuropa übernommenen *Nikolausumzüge* werden kaum noch als »fremder« Brauch empfunden. Die erste gedruckte Meldung davon stammt allerdings erst aus 1839. — 7. Als mitteleuropäischer Brauch sind die *Umgänger zu Allerseelen* auch in Slowenien bekannt und werden mit besonderem Gebäck beschenkt, damit sie für die Verstorbenen beten. — 8. Als Rest aufgelöster mittwinterlicher Umgänge sind die zumeist in Ostslowenien auftretenden Umgänger (*polaziči* u. ä.) aufzufassen. Sie finden sich an bestimmten Tagen der Winterzeit als Gratulanten und Glücksbringer in den Bauernhöfen ein und werden dafür beschenkt. — 9. Zum Schlag mit der »Lebensrute« (*tepéžkanje*), einem indoeuropäischen Brauch, hat man in Slowenien verschiedene Sprüche als eigenen Anteil beigesteuert. In nördlichen Landesteilen (Ueberrurgebiet) wird der Brauch von erwachsenen Jungen als ausgesprochener Ritus geübt. — 10. Als Neuschaffung hat sich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in einigen Gebieten, sogar in Friaul, die Herbergsuche (*Marijo nosijo*) eingebürgert. Die nötigen Gebete (und Auftritte) sind Tiroler Vorlegen nachgebildet worden. — II. *Der Sommer-Zyklus.* — 1. Als Uebergang zur wärmeren Jahreszeit fasst Verf. die bei allen Slowenen verbreiteten Faschingsumgänge auf. Als typische Maskengestalt hebt Verf. den pannonischen *Korant* hervor, der Verkörperung eines lunaren Vegetationsdämons, wie er bei vielen Völkern als altes Gemeingut in ihrer Ueberlieferung erhalten ist. — 2. Die

In grünes Laub gehüllten Umgänger sind auch andernorts sporadisch bekannt. Bei den Slowenen ist es der Grüne Georg (*Zelëni Jürj*), der als Umgänger und als Protagonist eines mimischen Auftritts in drei verschiedenen Landschaften (Weisskrain, Untersteiermark, Südkärnten) beheimatet ist. Er weist sehr eigenständige Züge auf und darf als typischer slowenischer Brauch bezeichnet werden. — 3. Die *Florians-Umgänger*, im Nordwesten und Norden bekannt, dürften ältere Umgänge aus unbekannter Ueberlieferung in Verbindung mit Herdfeuer-Riten überdeckt haben. Im Barock traten Heischegänger mit eigenen Floriani-Liedern dazu. — 4. Die heute abgekommenen Mädchen-Umgänge in der Johannisnacht (23. — 24. Juni) nach dem Abbrennen des Johannisfeuers, einst in ganz Slowenien verbreitet, gehören zu den ergreifendsten slowenischen Bräuchen. Die Mädchen (*kresnice*, auch *lădarice*) durchschreiten bei Nacht Felder und Weinberge und flehen mit ihrem eindringlichen, monotonen Gesang um Gottes Segen und reiche Ernte.

Die Slowenen haben eigene Bräuche erhalten und weiterentwickelt, auch fremdes Gut übernommen, jedoch neugestaltet und assimiliert. Der bewahrte eigene Anteil ist bedeutend, der übernommene eigenständig neu geprägt.